

SZEMLE

Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán szerk., Használat és hatás Újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban

Loisir Kiadó, Budapest, 2015. 231 lap

A *Használat és hatás* című kötet ismeretében, illetve ismertetésében nem vállalunk túl nagy kockázatot, ha első lépésként sommásan azt állapítjuk meg, hogy a kétezres évek nyelvészeti kutatásaiban fontos szerepet kapnak a pragmatikai vizsgálatok. És mindezt nemcsak általában, a nemzetközi, hanem specifikusan a hazai nyelvészeti kutatásokra is vonatkoztatva állapíthatjuk meg. Sőt azt is megjegyezhetjük, hogy a kétezres évek második évtizedében a magyarországi, illetve a magyar nyelvre vonatkozó pragmatikai kutatások egyre kiterjedtebbé, egyre elmélyültebbé és nem utolsósorban egyre szervezettebbé, ezáltal pedig egyre diszkurzívabbá váltak, illetve válnak.

Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott az a *Pragmatikai kutatások Magyarországon* című kerekasztal-beszélgetés, amely 2012 májusában, a Magyar Nyelvtudományi Társaság szervezésében zajlott le, és amelynek címére a most ismertetett kötet is reflektál az alcímével. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői hozzászólásaikat rövid tanulmányokká formálták, amelyeknek a Magyar Nyelv 2013/2. tematikus száma adott helyet (l. erről NÉMETH T. – TÁTRAI 2013). A kerekasztal-beszélgetés további hozadéka volt a pragmatikával foglalkozó hazai kutatókat összefogó Pragmatika Centrum megalapítása a Szegedi Tudományegyetemen, valamint azzal szoros együttműködésben a Magyar Nyelvtudományi Társaság Pragmatika Tagozatának a létrehozása. És ebbe a folyamatba illeszkedett a *Használat és hatás* című workshop, amelynek a 2014. október 8–9-én, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának 100 éves fennállására A kulturális örökség és a humán tudományok innovációi a 21. században címmel szervezett konferencia adott keretet. A workshop előadásainak többsége írásos formát is nyert, az ismertetett kötet ezt a hét tanulmányt tartalmazza.

A kötet céljait, jellegét tekintve akár a Magyar Nyelv 2013-as tematikus pragmatikai száma folytatásának is tekinthető (így nem következmények nélküli az sem, hogy az egyik szerkesztő mindkét vállalkozásban NÉMETH T. ENIKŐ). A tematikus szám tanulmányaihoz hasonlóan a *Használat és hatás* tanulmányai is széles spektrumát fogják át a pragmatikai kutatásoknak. További hasonlóság, illetve kapcsolódás nemcsak a tematikai sokszínűségben, hanem a kutatások elméleti és módszertani reflektáltságában is felismerhető. Emellett öröndetes, hogy a szoros kapcsolat úgy jön létre, hogy a két kötet szerzői között kicsi az átfedés (ANDOR JÓZSEF és NEMESI ATTILA LÁSZLÓ személyében). A *Használat és hatás* című kötetben jobbra újabb kutatók (ÁRVAY ANETT, CSATÁR PÉTER és TÓTH ENIKŐ, KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA, KOMLÓSI BOGLÁRKA, valamint SIMON GÁBOR) újabb eredményei jelennek meg, mutatva a hazai pragmatikai kutatások erejét, kiterjedtségét és színvonalát.

Ám a Használat és hatás című tanulmánykötet nemcsak az utóbbi évtized tudománytörténeti kontextusában érdekes. A kötet maga is egy rendkívül izgalmas és eredményes szakmai vállalkozás. Ahogy szó esett róla, a kötet tanulmányai nem körülhatárolt, specifikus pragmatikai probléma, illetve téma köré szerveződnek. További jellemzője a kötetnek, hogy a tanulmányok különböző pragmatikaelméleti koncepciókat, kiindulópontokat, háttérfeltevéseket érvényesítenek, illetőleg tesznek reflexió tárgyává. Emellett a kötet a pragmatikai kutatások módszertani pluralizmusába is bepillantást enged azzal, ahogyan az egyes tanulmányok a különböző módokon nyert nyelvi adatokat kezelik az adott empirikus vizsgálatokban. Közös nevezőt azonban – igaz, meglehetősen elvontsággal – mégiscsak felmutatnak a szerkesztők a bevezetőben (7), NÉMETH T. ENIKŐ és BIBOK KÁROLY pragmatikadefiníciójára alapozva, amely szerint „[a] pragmatika a nyelvnek különböző kontextusokban és különböző célok elérése érdekében való használatát vizsgálja, elsősorban nyelvészeti megközelítésben” (2003: 5). A pragmatikának ez a tágas értelmezése megengedi, hogy eltérően gondolkodjunk az olyan esszenciális pragmatikai fogalmakról, mint a kontextus, a cél és a használat. A kötet címe a használat fogalmát magába is foglalja. A címben szereplő másik fogalom, a hatás pedig a kontextuális célok teljesülését problematizálja (9), és ezzel az alapul vett definíció folyamatos újraértelmezésének igényét is implikálja. Maguk a tanulmányok pedig ennek az igénynek kívánnak eleget tenni a maguk sajátos kiindulópontjából. A kötet tanulmányai már a sorrendiségükkel is izgalmas diszkurzív szerveződést rajzolnak ki, de kurrens és perspektivikus témáikkal és a témák színvonalas kidolgozásaival önmagukban is méltán számíthatnak figyelemre az adott téma iránt érdeklődők körében.

ANDOR JÓZSEF tanulmánya egy leginkább a szövegtani kutatásokban előtérbe kerülő témát tárgyal. A kulcsszavak koherenciateremtő szerepéről szólva mutat rá arra, hogy a pragmatikai szempontok mennyire termékenyen vonhatók be a kulcsszavak szövegnyelvészeti érdekeltségű vizsgálatába, mind az elmélet, mind az empiria vonatkozásában. Amellett, hogy kiemeli a korpusznyelvészeti kutatásokban rejlő lehetőségeket, azt is egyértelművé teszi, hogy a gyakoriságon alapuló vizsgálatok csak részlegesen hasznosíthatók a kulcsszavak empirikus vizsgálatában. Az elméleti részben a kognitív keretszemantikai kutatások eredményeire támaszkodva (l. ehhez még ANDOR 1985) meggyőzően érvel amellett, hogy a kulcsszavak „[s]zoros kapcsolatban állnak a mentálisan tárolt fogalmi struktúrákkal, köztük a kulturálisan determinált, sémaalapú és közös háttérismeretekkel, különösképpen az ún. tudáskeretekben tárolt, valamint a forgatókönyvszerű információval” (31). Az elméleti belátásokat egy alapozó jellegű empirikus kutatás, egy kérdőíves vizsgálat is kiegészíti, amely újságcikkekben vizsgálja a kulcsszói státusz működését.

SIMON GÁBOR tanulmánya egy hagyományosan poétikai téma pragmatikai relevanciájára mutat rá azzal, hogy a lírai diskurzusok jellegadó tényezőjeként tárgyalja az intenzívszubsztantívitás bennük megjelenő, pontosabban létrejövő sajátos mintázatait (e líraelméleti modell részletes kidolgozására l. SIMON 2016). A tanulmány azzal, hogy a funkcionális kognitív pragmatika interszubsztantívitás-felfogását termékeny diskurzusba hozza a kognitív poétika líraértelmezéseivel, egyfelől rámutat a pragmatikai szempontok poétikai hasznosíthatóságára, másfelől a pragmatikai kutatások kiszélesítéséhez is hozzájárul a lírai diskurzusok ilyen szempontú megközelítésével, valamint a poétikus nyelvhasználatához kapcsolódó kérdések felvetésével. A tanulmány további novuma, hogy a modellalkotásba a pragmatika és a poétika mellett bevonja a fenomenológia eredményeit is, elsősorban annak a szubsztantívumértelmezésében rejlő lehetőségeket kiaknázva. A teoretikus jellegű ta-

nulmányban az elméleti belátások relevanciáját finom – Arany-, Ady- és Babits-verseket felölelő – szövegelemzések mutatják.

Az előző két tanulmánytól eltérően CSATÁR PÉTER és TÓTH ENIKŐ tanulmánya a pragmatikában klasszikusnak számító, a deixis tárgykörébe tartozó témával foglalkozik. Az indexikális főnévi mutató névmások kontextuális használatának vizsgálata kurrens téma a nemzetközi szakirodalomban. A szerzők kísérletes vizsgálatának eredményei ebben az összefüggésben is figyelemre méltóak (l. még ehhez TÓTH–CSATÁR 2014). A vizsgálatot olyan – elsősorban neogrice-iánus háttérű – kontextusmodellre alapozva végzik el, amely a főnévi mutató névmások gesztussal kísért használatában megkülönböztet neutrális és kontrasztáló kontextusokat. A három nyelvre (magyar, angol, holland) kiterjedő kísérlet eredményei azt mutatják, hogy amíg neutrális kontextusban a távolság kontextuális feldolgozása játszik döntő szerepet a főnévi mutató névmások használata során, addig kontrasztáló kontextusban a távolság önmagában nem meghatározó kontextuális tényező e névmások használatában, azt más, többek között emotív kontextuális tényezők is döntően befolyásolják.

A deixis működésének szisztematikus leírását megcélzó tanulmány – akárcsak a kulcsszavakkal vagy a líra interszubjektivitásával foglalkozó két munka – jellegüket tekintve elsődlegesen tárgytudományos érdekeltségű írások. KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA tanulmánya azonban a pragmatikai kutatások metatudományos jellegű megközelítését adja. Közelebbről azzal foglalkozik, hogy milyen szerepet töltenek be a pragmatikai elméletalkotásban a gondolatkísérletek, illetve a valódi kísérletek, és hogy ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz, mindezt egy esettanulmánnyal is szemléltetve. Ez azért is kardinális kérdés a pragmatikában, mert amíg az olyan klasszikus szerzők, mint AUSTIN, GRICE vagy éppen SEARLE az elméletalkotás során elsősorban gondolatkísérletekre támaszkodtak, addig az utóbbi évtizedek pragmatikájában, illetve pragmatikaiban megnőtt a valódi kísérletek szerepe, illetve presztízse. A tanulmány a szerzőpáros által korábban kidolgozott p-modell alapján (KERTÉSZ–RÁKOSI 2012) olyan metaelméleti kiindulópontot kínál, ahonnan sikerrel reflexió tárgyává tehetők a gondolatkísérletek során alkalmazott érvelési technikák, és ahonnan azok plauzabilitása összemérhetővé válik a valódi kísérletek argumentációs mechanizmusaival.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ tanulmánya ahhoz járul hozzá jelentős mértékben, hogy a humor a nyelvhasználatbeli jelentőségének megfelelő helyet kapjon a magyarországi pragmatikakutatásban. A szerző kritikai áttekintését adja a szemantikai alapú humorelméleteknek, és azt vizsgálja, hogy a klasszikus és kurrens pragmatikaelméleti modellek milyen lehetőséget adnak egy általános humorkonceptió kialakításához. A grice-i alapokhoz viszonyulva amellet érvel, hogy „a humor pragmatikai szintű jelenség: nem lexémák vagy mondatok, hanem kontextusba ágyazott megnyilatkozások tulajdonsága – hol egyszerű, hol meglehetősen komplex következtetések idézik elő azt a perlokúciós hatást, amely a humorról jár” (149. oldal). Szemléltető példaként a tanulmány konferanszokból, bohózatokból, játékfilmekből és irodalmi alkotásokból vett részleteket elemez (vö. még NEMESI 2009).

KOMLÓSI BOGLÁRKA tanulmánya a 20. században a pragmatika által is újra felfedezett jelenséggel, az iróniával foglalkozik. A címadásában ironikus hozzáállásról tanúszkodó írás (út a szemétkosártól Jane Austin felé) az ironikus hozzáállás modelljét vázolja fel, és ennek keretében vizsgálja az iróniát jelző stimulusokat, kulcsingereket (a modell részletes bemutatására l. KOMLÓSI 2014). A szerző iróniaértelmezése abból a szempontból is izgalmas,

ahogyan az a közös figyelem és közös intenció szociokognitív modelljét és a relevanciaelmélet osztenzív-következtetési modelljét integrálja, illetve ahogyan a metapragmatikai éberséget és a perspektívaváltást ironiamagyarázata kulcsfogalmaivá teszi.

A kötet záró írása, ÁRVAY ANETT tanulmánya az interkulturális pragmatikai kutatásokról nyújt átfogó képet, bemutatva a vonatkozó kutatások sokféleségét, illetve összegzettetését. Az áttekintést az a cél motiválja, hogy az interkulturális pragmatika módszertani eljárásai és kutatási eredményei (l. erre pl. ÁRVAY–TANKÓ 2004) minél hatékonyabban legyenek alkalmazhatók a magyar mint idegen nyelv oktatásában és az annak háttérbe adó kutatásokban. Ennek a célnak a megvalósítását szolgálja a vonatkozó intralingvális, interlingvális és köztesnyelvi kutatásoknak az áttekintése, amelyek eredményei a MID tananyagfejlesztés során is hasznosíthatók.

A Használat és hatás című tanulmánykötet azt adja, amit ígér: a hazai pragmatikai kutatások újabb eredményeit. A kötet használható és hatásos, mert a benne lévő tanulmányok: 1. nemcsak figyelemre méltó tárgytudományos ismereteket adnak, hanem – igaz eltérő mértékben és módon – metatudományos reflexivitás is jellemzi őket a pragmatikai kutatások tekintetében; 2. nemcsak egyértelműen kijelölik a maguk pragmatikaelméleti kiindulópontját, hanem több esetben különböző elméleti kiindulópontok diszkurzív viszonyba hozását kezdeményezik; 3. elsősorban kvalitatív módszereket alkalmazva különböző módokon nyert, sokféle kommunikációs szintéről származó nyelvi adatokkal dolgoznak; 4. empirikus vizsgálataik eredményeivel hozzájárulnak a magyar nyelvhasználat átfogó leírásához.

Hivatkozott irodalom

- ANDOR JÓZSEF 1985. On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica* 12/2: 212–221.
- ÁRVAY ANETT – TANKÓ GYULA 2004. A contrastive analysis of English and Hungarian theoretical research articles' introductions. *IRAL* 42: 71–100.
- KERTÉSZ ANDRÁS – RÁKOSI CSILLA 2012. *Data and evidence in linguistics: a plausible argumentation model*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KOMLÓSI BOGLÁRKA 2014. *Az ironikus hozzáállás: A verbális ironia szociokognitív modellje pragmatikai perspektívából*. Doktori értekezés. SZTE, Szeged.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó, Budapest.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY szerk. 2003. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 20. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH T. ENIKŐ – TÁTRAI SZILÁRD 2013. Pragmatikai kutatások Magyarországon. *Magyar Nyelv* 109: 129–137.
- SIMON GÁBOR 2016. *Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTH ENIKŐ – CSATÁR PÉTER 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1: 67–85.

TÁTRAI SZILÁRD
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Jagelló Egyetem